

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Harmadik füzet.

1874.

Martius hó.

Melanchthon és magyarországi barátai.

A középkorban, és még a XVI. s XVII. századokban is, a tudomány férfiai között élénkebb vala a solidaritás érzete, mint napjainkban. Könnyebben jött létre közöttük a baráti viszony, melyet a lakhely távolsága, a nemzetiség és társadalmi állás különbsége, sőt még a vallási ellentétek sem, a hithűség magas foka daczára, nem voltak képesek megszakítani; melyet élénk levelezés, egymásnak dicsőítése prózában és versben, az irodalmi igyekezetek kölcsönös támogatása által ápoltak, s melynek kiszámíthatlan volt termékenyítő hatása.

Igen, az irodalmi nyelv egysége nagy előnyül szolgált. De több jel oda mutat, hogy a tudománynak tiszta és önzetlen szeretete általánosabb volt, vagy legalább szembetűnőbben nyilatkozott.

A magyarok nem állottak ezen tudományos republica határain kívül; sőt tekintélyes helyet foglaltak el abban, s mindenkor szoros kapcsolatban állottak a külföld távol országáinak jeleseivel. De leginkább áll ez a XVI. századról.

Igy például Oláh¹⁾ és Verancsics primások,²⁾ Brodarics³⁾

¹⁾ Leveles könyvét, melynek eredeti példányát az Eszterházy hercegi család kismartoni levéltára őrizi, közelebb Ipolyi Arnold fogja közrebocsátani.

²⁾ Levelezéseit »Verancsics Antal munkái« között, hét kötetben (VI—XII) Szalay László és Wenzel Gusztáv adták ki.

³⁾ Alább az egyes külföldi tudósokat felsorolva, többeknél találkoznunk Brodaricscsal.

és Dudics⁴⁾ püspökök, Zsámboki János,⁵⁾ Molnár Albert⁶⁾ és mások a tudományos világ minden kitünőségeivel levelezésben állottak.

És hosszú sorozatot állíthatni össze azon tudósakból, kiknek nyomtatásban megjelent leveleik és verseik között, magyarakhoz intézettek találhatnának.

Az olaszok közül kiemeljük: Bembo bíbornokot,⁷⁾ Berald Fülöp bolognai tanárt,⁸⁾ Bonamicus Lázárt a páduai egyetem híres tanárát,⁹⁾ Calcagnini Coeliust Esztei Hippolyt bíbornok udvarának egyik díszét,¹⁰⁾ Jonantoniust Modestust,¹¹⁾ Jovius Pált,¹²⁾ Manutius

⁴⁾ Beza, Erastus, Lasicuis, Monavius, Simler, Scholtz, Threcius, Ursinus-hoz intézett levelei nyomtatásban jelentek meg. Számos levelei még kiadatlanok. V. Ö. Schwartz Gottfried. Dissertatio de vita et scriptis Andreae Dudithii. Halle, 1743.

⁵⁾ Hugo Grotius, s más kiváló tudósokhoz intézett leveleinek egy része megjelent nyomtatásban. V. Ö. Veszprémi Succineta Medicorum Hung. et Trans. Biographiae. III. 322 s. kk. ll.

⁶⁾ V. Ö. Toldi Ferencz. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. Pest, 1869.

⁷⁾ »Petri Bembi Cardinalis Epistolarum familiarium libri 6« gyűjteményben (Velenceze, 1552) Perényi Imre nádorhoz, Várdy érsekhez, az egri, pécsi és veszprémi püspökökhöz intézett leveleket találunk.

⁸⁾ Munkáit dedálta Bakacs Tamásnak, Várdy Péter érseknek, Mór é Fülöpnek sat. L. Gr. Kemény J. Történelmi és irodalmi kalászkok. (Kiadta Toldy F.) Pest, 1861. 51 s. kk. ll.

⁹⁾ Révay Ferencz személynökhöz intézett levelei a Révay család levéltárában. Szalaházy Tamás egri püspökhöz 1534 pridie idus decembris intézett levele a bécsi cs. t. lvt.

¹⁰⁾ »Coelii Calcagnini Ferrariensis Epistolarum libri XVI« gyűjteményben (Amberg 1608) Perényi Ferencz váradi, Szalkai László váci püspökökhöz, a fehérvári préposthoz és Serédi Gáspárhoz intézett leveleket találunk.

¹¹⁾ »P. Manutii Epistolarum libri XII« gyűjteményben (Lipese, 1581) Dudics Endréhez, Berzeviczi Mártonhoz, Zsámboki Jánoshoz intézett leveleket találunk.

¹²⁾ Logus Silesiusnak alább említendő munkájában Jovius Pálnak Brodaries Istvánhoz és Thurzó Szaniszlóhoz intézett leveleit találjuk.

Pált¹³⁾ és Sadoleti bíbornokot VII. Kelemen pápa tudós államtitkárát.¹⁴⁾

A francziák és németalföldiek közül: Blossius Hugót,¹⁵⁾ Camers Jánost,¹⁶⁾ Clusius Károly híres botanikust¹⁷⁾ Hugó Grotiust,¹⁸⁾ Muretus Márk nevezetes humanistát,¹⁹⁾ Van der Mylen Adorjánt,²⁰⁾ Rotterdami Erasmust.²¹⁾

A németek közül: Camerarius Joachimot²²⁾ Justus Lipsiust,²³⁾ Luther Mártont,²⁴⁾ Melancthon Fülöpöt,²⁵⁾ Serifaber Jánost,²⁶⁾ Símler Józsiást,²⁷⁾ és Ursinus Veliust.²⁸⁾

¹³⁾ »Jacobi Sadoleti Epistolarum« gyűjteményben (Köln, 1572) Frangepán Ferencz egri püspökhöz intézett három levelet találunk.

¹⁴⁾ Munkáit dedicalta Szatmári György pécsi püspöknek, és Zeremlyéni Ferencz erdélyi püspöknek.

¹⁵⁾ Ellebodus Nicasius pozsonyi kanonokhoz (Oláh alatt) intézett húsz levele a bécsi es. könyvtár kézíratai között.

¹⁶⁾ Több munkáját dedicalta Verbőczy Istvánnak és Bekényi Benedeknek. L. Kemény J. i. m. 69. és 107. l.

¹⁷⁾ Levelezett Zsámbokival és Purkircher Györgygyel. L. Veszprémi i. m. III. 332. és IV. 247. ll.

¹⁸⁾ Levelezett Zsámbokival. L. Veszprémi i. m. III. 332. l.

¹⁹⁾ »M. Antonii Mureti Opera« gyűjteményben (Verona, 1727) Dudics Endréhez, Báthory István és Endréhez intézett leveleit találjuk.

²⁰⁾ Ellebodius Nicasius pozsonyi kanonokkal levelez. L. Selectae epistolae clarorum virorum a Belgis vel ad Belgas. Lyon, 1617.

²¹⁾ »Des. E. Roteradami Operum tertius tomus epistolas completens« gyűjteményben (Bázel, 1540) Oláh Miklós, Henckel János, Pisó és Kassai Antoninushoz intézett leveleket találunk.

²²⁾ Levelezett Zsámbokival, Preysz Kristóffal és Torda Zsigmoddal.

²³⁾ Levelez Zsámboki, Dudics és Forgách Mihálylyal.

²⁴⁾ Levelez Honterrel s másokkal.

²⁵⁾ Erről szól a jelen értekezés.

²⁶⁾ »Sylva Encomiorum« gyűjteményben (Bécs, 1550) Oláh, Ujlaki, Gregoriancz, Sbardellati, Bornemissza, Thurzó püspökökhöz, Nádasdy Tamás, Báthory András, Mérei Mihály, Révay Ferenczhez, stb. intézett versek találatnak.

²⁷⁾ Levelezett Paksi Mihálylyal, Kratzer Lukácsal stb.

²⁸⁾ »Nenia Ser. D. Mariae Reginae« című munkáját (Bécs,

I.

A XVI. század tudományos kitünőségei között Melanchthon egyike volt azoknak, kik legelőnkebben érdeklődtek hazánk ügyei és legmelegebb rokonszennvel viseltettek hazánk fiai iránt.

Alig csalódunk, ha felteszszük, hogy lelkében ezen érdeklődést és rokonszennvet ama »Johannes Hungarus« éb resztette fel, ki a XVI. század első éveiben, nem tudjuk miként, a rajnai választófejedelemség Bretten nevű városkájába kerülvén, itt mint tanítóelső avatta a gyermek Schwarzerd Fülöpöt a tudományok elemeibe, s kinek atyai jóságáról, számos évek múltával, a hírnévessé vált Melanchthon Fülöp kegyelettel emlékezik; bár nem hallgatja el, hogy a bűzgő tanító gyakran volt utasítva ő irányában is alkalmazásba venni a tanítás és nevelés azon segédeszközét, melyet a modern paedagógia, az újabb nemzedék nem csekély megelégedésére, iskoláinkból immár száműzött.²⁹⁾

Melanchthon 1518-ban foglalta el a wittenbergi egyetem egyik tanszékét, melyet 42 éven át töltött be. Ezen idő alatt 442 magyar tanuló jött ide, hogy magukat a protestáns egyház és iskola munkásaivá képezzék ki.³⁰⁾ Ezek mindannyian tanítványai voltak; többeket közülök pártfogásában részesített, némelyeket barátságával tisztelt meg, mindannyi érezte nagy tudományának befolyását.

Nem lesz tehát érdek és jelentőség nélkül, ha — főleg levelezései nyomán³¹⁾ — megismertetjük azon viszonyt, mely-

1526) Bekényi Benedeknek ajánlja. A munkában Szalkaihoz, Brodarieshhoz, Thurzó Elekhez, Kálnai Imréhez intézett versek találtak.

²⁹⁾ Camerarius, Melanchthon bizalmas barátja és életírója beszéli ezt. (Legújabb kiadása Neandertől. Vitae quatuor Reformatorum. Berlin. 1841. 5. l.) És utána Koethe, Philipp Melanchthons Werke. Lipsze, 1829. 5. l. Úgy szintén Nisard remek tanulmányai-ban: »Etudes sur la Renaissance« Páris, 1855. 298 l.

³⁰⁾ Ezeknek névsorát közli Révész Imre. Magyar Történelmi Társ VI. 207—230 ll. — Frankl Vilmos. A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. 296—305 ll.

³¹⁾ Ezeknek legteljesebb kiadása a »Corpus Reformatorum« című nagy kiadásban megjelent »Melanchthonis Opera«, melynek kilenez nyegdrétűi kötetét (I—IX) levelei töltik meg.

ben magyarországi barátjaihoz, s általában Magyarországhoz állott.

II.

Dévay Bíró Mátyás.

Melanchthon magyarországi tanítványai között az első és a legkiválóbbak között foglal helyet: D é v a y B í r ó M á t y á s, kinek nevét 1529. december 3-án találjuk a wittenbergi egyetem anyakönyvébe jegyezve.³²⁾ Valószínű, hogy a protestáns ügyért lelkesülő magyar ifjú már ekkor szívélyes viszonyban állott Melanchthonhoz. Ezen viszony a benső barátság jellemét vette föl, midőn D é v a y 1536-ban másodízben látogatta meg Wittenberget. Kitünteti ezt ama tény, hogy midőn Melanchthon 1537. elején, Szent-Pálnak a colossusiakhoz írt leveléről közrebocsátott munkájának egy példányával D é v a y n a k kedveskednék, az ajándék becsét még azzal is emelte, hogy a könyvbe egy maga által készített, hét dystichonból álló epigrammát írt.³³⁾ És ez nem volt pusztán udvariassági tény. Bizonyítják ezt Melanchthonnak Vitus Tivadar nürnbergi lelkészhez intézett sorai: »Fölötte kedves volt reám nézve — írja — a D é v a y M á t y á s s a l való társalkodás; mert kitünő hittel, bölcsességgel, tudománnyal és kegyességgel ékes férfit ismertem meg benne. Édes testvér gyanánt kell az ily vendéget fogadnunk.«³⁴⁾

És a hazájába visszatérőt nemcsak mint »kitünő tudománnyal és bölcsességgel ékes férfit«, hanem úgy is, mint »b a r á t j á t « ajánlotta Nádasdy Tamás pártfogásába.³⁵⁾

D é v a y, ki Magyarországból többször fölkereste leveleivel Melanchthont,³⁶⁾ ennek barátságát csakhamar próbára tette.

³²⁾ Révész Imre. D é v a y B í r ó M á t y á s első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei. Pest, 1863. 12. l.

³³⁾ Ezen epigrammát Melanchthon közli Vitus Tivadarnak 1537. ápril 7-én hozzá intézett levelében. III. 336. Lásd Révészt is. 44. l.

³⁴⁾ 1537. october 6-án. III. 416. l.

³⁵⁾ 1537. october 7-én. III. 417. l.

³⁶⁾ Melanchthon 1538. november 1-én. Vitus Tivadarnak írja: »Hacc scribens accepi literas ex Pannonia a Mathia missas. Continent querelam de Getica amissa.« III. 602. l.

Az 1541-ik év végén nem érezte magát többé biztosságban hazája területén, és Wittenbergbe menekült. Itt Melanchthon, mint a protestantismus hitvallóját, meleg szívességgel karolta föl, saját házába fogadta, és alkalmazás végett György brandenburgi örgrófnak ajánlotta.³⁷⁾

Dévaynak fájalmát, melylyel a hazáját és személyét sújtó csapások lelkét elborították, egyedül azon nemes részvét enyhítette, melyet nagynevű barátjánál talált. Együtt siránkoztak Magyarország és a protestantismus zaklattatásai fölött. »Non est dies — írja Magyarországra — quo cum Philippo non deploramus et huius et nostri regni miseram sortem.«³⁸⁾

Dévay 1543. tavaszán ismét visszatérhetett hazájába. Kétségtelen, hogy viszonya Melanchthonhoz nem szakadt meg. Azonban sajnós, adatokkal nem bírunk többé.

III.

Stöckel Lénárd

Bártfán 1510-ben született. Hasonnevű atyja a város előkelőbb polgáraihoz tartozott, s 1520-ban főbíróvá választatott. Fiát gondos nevelésben részesítette. Ez szülővárosában a lindauai származású tudós Eck Bálint, majd Kassán az angol Coxe Lénárd vezetése alatt lépett a tudományos művelődés ösvényére. 1529. körül a boroszlai egyetemre, innen csakhamar Wittenbergbe ment, hol az 153°/₁-iki tanévben vétetett föl a főiskola tanulóinak sorába.

Jeles tehetségei és szorgalma által kivált társainak tömegéből, magára vonta tanárainak figyelmét és érdemessé tette magát pártfogásuk- s barátságukra. Főleg Melanchthon érezett iránta rokonszenvet. Közös jellemvonások: szelid lelkület, szélsőségeket kerülő hittudományi felfogás, a tudomány önzetlen szeretete, szoros kötelekekkel fűzték őket egymáshoz. A befolyásos tanár közbenjárása a szegény ifjú előtt több előkelő házat

³⁷⁾ Melanchthonnak az örgróf cancellárjához 1541. december 28 án intézett levele. IV. 714. l.

³⁸⁾ 1542. martius 8-án. V. Ö. Frankl V. Révai Ferencz fiainak iskoláztatása. 24. l.

nyitott meg, sőt mint nevelőnek egy fejedelmi család sarjai körül előnyös foglalkozást szerzett neki, mely az anyagi gondok terhétől megszabadítá.

Egy éven át Luther szülővárosában, Eislebenben, mint tanító volt alkalmazva; azonban híveivel vallási kérdések körül súrlódásai támadtak, minek következtében visszatért Wittenbergbe. Miután már nyolcz évet töltött vala a reformatió vezérférfiainak társaságában, tudományos foglalkozások között, 1538-ban meghívást vett szülővárosától, hogy itt a megüresedett tanítói hivatalt foglalja el. De ő nem követte a meghívást. Melanchthon tanácsára tette ezt, ki késznek nyilatkozott, őt a bártfai tanács előtt igazolni.³⁹⁾

Mindazáltal a következő évben engedett a megújított sürgetéseknek, átvette a bártfai iskola igazgatását, és csakhamar betöltötte hírével az egész országot. Mint tanító, író és a protestantismus terjesztője egyaránt nagy tevékenységet fejtett ki.⁴⁰⁾

Melanchthon sűrű levelezésben állott vele. Élénk érdeklődéssel kísérte működését és testvéri aggodalommal látta őt azon veszélyek közepette, melyeknek Magyarország zavarteljes politikai és vallási viszonyai következtében ki vala téve. E miatt, és mert a jeles férfiút szívesen szerezte volna vissza Németországnak, már 1541-ben fölhívta őt, hogy hagyja el hazáját és jöjjön Wittenbergbe.⁴¹⁾ Három évvel utóbb pedig, midőn Mausfeld váro-

³⁹⁾ V. Ö. Klein János Sámuel értekezését: »Leonhardus Stöckelius communis Ungariae praeceptor.« (1770.) Ugyanattól: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger. I. 186. s. kk. II. Továbbá Frankl, Révai Ferencz fiának iskoláztatása 10. és 11. kk. II. Ugyanattól: Hazai és külföldi iskoláztatás a XVI. században. 71. s. kk. II. — Klein (Nachrichten. I. 186. l.) említi: »Im Jahre 1538 und 39 wechselten Luther und Melanchthon fleiszig Briefe mit den Stadtmagistrat zu Bartfeld, welche noch bis dato auf dem Rathhause aufbewahrt werden. In diesen Briefen wird besonders dieses ihres Stadtkinds . . . Person gerühmt.« Fájdalom, e levelek ma már nem találhatók a városi levéltárban

⁴⁰⁾ Lásd a fönnebb idézett munkákat, melyek Stöckel tevékenységét részletesen ismertetik.

⁴¹⁾ Stöckel 1541. december 6-án Révai Ferencznek írja: »Philippus Melanchthon me hortatur ut in hoc perturbatissimo statu Regni nostri in locum tutiorem me conferam. Quod si addidisset quomodo, non

sának követői Melanchthonnál megjelentek, kérvén, hogy nekik lelkészt ajánljon, ez rögtön Stöckelt ajánlotta, kit ezen állomás elfogadására hathatósan bizdított.⁴²⁾ Azonban Stöckel nem volt reábirható, hogy hazáját elhagyja.

Már előbb (1542.) Melanchthon ajánlására, a brandenburgi örgróf egy hittudományi munkájának lefordítására vállalkozott.⁴³⁾ 1544-ben pedig, midőn öccse Stöckel Péter Wittenbergből Bártfára utazott, Melanchthon, barátságának jeléül, görög és latin versekkel, melyek a testvéri szeretetet magasztalják, kedveskedett neki.⁴⁴⁾

A következő tizenöt évből Melanchthon és Stöckel viszonyára nézve teljesen hiányoznak az adatok, bár kétségtelen, hogy viszonyuk nem bomlott föl. 1559-ben az oltári-szentség tana körül fölmerült viszályok alkalmával Stöckel kísérletet tett Melanchthon és ellenfelei között, mint békitő lépni föl. Ez nem sikerült.⁴⁵⁾

---

paulo faciliora mihi reddidisset omnia.« L. Réwai Ferencz fainak iskoláztatása. 58. l.

⁴²⁾ Melanchthonnak 1544. augusztus 10-én Stöckelhez intézett levele V. 460. Különös, hogy ugyanezen levél, 1540. augusztus 10-ki datummal, szóról-szóra közölve van III. 1068. l. is. Kétségtelen, hogy a levél 1544-ben és nem 1540-ben íratott.

⁴³⁾ Stöckel 1542. november 12-én Réwai Ferencznek írja: »Cum Dominum Philippum Melanchthonem de libro Marchionis consuluissem . . . his verbis mihi rescripsit: »Gaudeo Marchionis librum a te transferri, propter vestras ecclesias. Nam doctrina in eo recte traditur, et cum nostris ecclesiis congruit Ceremonias autem humanas aliquanto plures, aut studiosius retinet, quam opus est. Sed has ineptias ferendas esse putavimus, quas quidem tempus ipsum emendat.« Réwai Ferencz fainak iskoláztatása. 61. l.

⁴⁴⁾ A hét-hét dystichonból álló verseket levél kíséretében küldi Stöckelnek. »Cum cogitare — írja többi között — quanti tibi et fratri consuetudo vestra voluptati futura esset, nisi pagellam de amore et concordia fratrum, et graecos versiculos, quorum mira est svavitas ad verbum verti. Quia verebar, alicubi te non assecuturum esse sententiam.« V. 445. l.

⁴⁵⁾ 1559 július 31-én Melanchthon Morenbergnek írja: »Dass auch Leonard Stöckel schreibet, ich und andere sollen uns mit Westphalo zusammen thun, und des Westphali Schriften stärken, das will ich nicht thun.« IX. 849. l.

A következő évben Stöckelt súlyos betegség lepte meg, mely halálát volt előidézendő. Pütkösd táján magyar tanulók érkeztek Wittenbergből, kik Melanchthontól levelet hoztak neki. Könnyek között olvasta azt; mert megelőzte őket Melanchthon halálának híre. »Nem sokára élő szóval válaszolok« mondá, és csakugyan néhány nappal utóbb követte barátját az örökkévalóságba.⁴⁶⁾

IV.

Preysz Kristóf. (Christophorus Pannonius.⁴⁷⁾

Ezen kiváló férfiú, ki a magyar névre a külföldön, főleg Németország tudományos köreiben, fényt árasztott, 1515-ben Pozsonyban született. Miután szülővárosának iskoláiban a tudományos ismeretek elemeit elsajátította, további kiképeztetése végett 1535. körül a sziléziai Goldbergbe utazott, hol Trozendorf, Németország egyik legjelesebb paedagogusa, sűrűen látogatott iskoláját európai jelentőségre emelte.⁴⁸⁾ Innen Wittenbergbe ment, hol 1536. szeptember 1-én vétetett föl az egyetem tanulóinak sorába.⁴⁹⁾

Miként Dévay és Stöckel, úgy Preysz is szorosán csatlakozott Melanchthonhoz, kinek barátságában és pártfogásában amazokkal osztozott.

Miután egyetemi tanulmányait befejezte, a szépművészetekből, s az orvosi tudományokból a tudori rangot elnyerte,⁵⁰⁾

⁴⁶⁾ Kl. in. Nachrichten. I. 198. l.

⁴⁷⁾ Laskói Monedulatus Péter (»De homine magno illi in rerum natura« című Wittenbergben 1585-ben közrebocsátott munkájának előszavában) így írja: »Christophorus Brinss.« Bartholomaeides (Memoria. 12. i.) és Révész (Történelmi Tár VI. 217. l.) szerint »Christophorus Breiſs Posoniensis« van bejegyezve. Ő magát nyomtatott munkájának címlapján »Preysz«-nak írja. Melanchthon rendesen »Christophorus Pannonius«-nak címezi.

⁴⁸⁾ Jöcher. Gelehrten Lexikon. III. 1766. lap.

⁴⁹⁾ Révész i. h.

⁵⁰⁾ Beckmann »Notitia Universitatis Francofordianae« (Frankfurt. 1707) című munkájában így címezi őt: »Christophorus Preysz Pannonius Artium et Medicinæ Doctor.« 49 l.

nyilvános pályáját Goldbergen kezdette meg, hol Trozendorf, mint segédtanítót alkalmazta.⁵¹⁾

Azonban rövid idő múlva elhagyta az iskolát. Melanchthon ajánlására a brandenburgi választófejedelem titkárává lön. Ezen minőségben urát 1540-ben Wormsba és 1541-ben a Regensburg birodalmi gyűlésre kísérte; az utóbbi helyen a nagy vallási kérdések lebonyolítása körül némi szerény szerep neki is jutott.⁵²⁾

Azonban hivatása a tanári pályára vonzatta őt. Legbensőbb vágyát látta teljesülve, midőn uralkodójának kegye által az Odera melletti Frankfurt főiskolájában a költészet- és ékesszólástan tanszékét elnyerte, melyet utóbb a hittudományával cserélt föl. Tizennyolcz éven át működött itt, s e közben tanártársainak bizalma kétszer ruházta reá (1543. és 1545-ben) az egyetem kormányát.⁵³⁾

Helyzete tiszteletreméltó volt és anyagi tekintetben is előnyös lehetett. Mert nem fogadta el a többször ismételt meghi-

⁵¹⁾ Lösche. *Leben und Wirken des W. von Friedland.* (Trozendorf.) Lipse, 1842. 37 l.

⁵²⁾ Jöcher szerint (i. h.) Melanchthon kíséretében ment Wormsba és Regensburgba. Azonban, mily minőségben lett volna kísérője? Hogy mint a választófejedelem embere volt Regensburgban, bizonyítják Melanchthonnak Regensburgból 1541. július 11-én Agricola Jánoshoz írt e sorai »Fuit in hospitio nostro heri admodum sero Christophorus Pannonius, quinuntiauit, velle Illustrissimum Electorem Marchionem, űt ad se veniam, antequam ascenderemus in curiam.« (Melanchthonis Opera. IV. 474. lap.) Ezen hely egyszersmind megezáfolja Jöcher azon állítását (i. h.), hogy Preysz csak később mint frankfurti tanár lett a fejedelem titkárává. Melanchthonnak Preyszhöz intézett leveleiből kétségtelen, hogy Preysz tizennyolcz éven át nem hagyta el a frankfurti tanszékét. Ellenben tény az, hogy Preysz megtartotta a titkári címet és talán egyideig a hivatal némely teendőit. Ezért a frankfurti egyetem rectorainak névsorában (1543) többi címei mellett ezt is találjuk: »Secretarius item Electoralis.« (Beckmann i. h.)

⁵³⁾ Beckmann és Jöcher id. helyeken. Hogy Preysz később a hittudományi kar valamelyik tanszékére ment át, bizonyítja az, hogy Melanchthon leveleit gyakran így ezimezi »Doctori Theologiae,« vagy »Theologo in Academia Francof.«

vást, mely neki Goldbergben ajánlott föl tanszékét.⁵⁴⁾ Egyébként családi kötelekek is visszatartották. Megnősült, és házassága több gyermekkel volt megáldva.⁵⁵⁾

Ezalatt a baráti viszony, mely Melanchthonhoz kötö, az elválás következtében és az évek multával nem lazult, sőt mind bensőbb jellemet nyert. Sűrű levelezést folytattak egymással.⁵⁶⁾

Melanchthon levelei tanúságot tesznek azon meleg vonzalomról és tiszteletről, melylyel iránta viseltetett. Érzelmeit gyakran tolmácsolja szavakban.

»Te igitur — írja egy alkalommal — merito et amo et facio plurimi, cuius erga me benevolentiam et prudentiam, ac animi moderationem saepe perspexi.«⁵⁷⁾

»Diutius, imo semper nos una esse optarim.«⁵⁸⁾

»Nunc vero essi divellimur, tamen amicitias nostras volo esse perpetuas, quibus fruemur in vita coelesti . . . Tuae erga me benevolentiae memoriam nulla fortunae iniuria, nulla aetas extinguet.«⁵⁹⁾

»Ipsé ego quidquid ero, cineres interque favillas, Tunc ego non potero, non memor esse tui. Reviscent autem nostri cineres, et amicitia nostra dulcius in coelesti consuetudine fruemur, quam in hac aerumnosa vita frui possumus.«⁶⁰⁾

⁵⁴⁾ Egy gyászköltemény, mely Trotzendorf halála alkalmából (1556) íratott, Preyszről is meg emlékezik. Többi között írja róla: »Quem Golbbergensis Republica saepe requirit.« (Trotzendorf »Methodus doctrinae shristianae« czímű munkája 1570-iki görliczi kiadásának mellékletében.)

⁵⁵⁾ Családi viszonyairól keveset tudunk. Úgy látszik frankfurti leányt bírt nőül. Csak egy fiáról tudunk, ki 1553. april 29-én Frankfurt-bau született. Erről alább szólunk.

⁵⁶⁾ Melanchthon leveleinek gyűjteményében 1544—1560. közötti időszakból Melanchthonnak Preyszhoz írt 48 levele van közrebocsátva: (Opera Melanchthonis. IV—IX kötet.) Sajnos, hogy Preysznek levelei nincsenek közrebocsátva és nem is őriztetek meg.

⁵⁷⁾ 1544. január 16. — V. 289. l.

⁵⁸⁾ 1545. július. — V. 802. l.

⁵⁹⁾ 1547. május 15. — VI. 538. l.

⁶⁰⁾ 1559. september 4. — IX. 911. l.

Ily és hasonló helyekkel gyakran találkozunk leveleiben.⁶¹⁾

Melanchthon Preysz Kristófnak tehetségei és tudománya iránt is tisztelettel adózik. Egy alkalommal bizonyos dolgozatot készített számára. Midőn ezt megküldötte, fölhatalmazza, hogy tetszése szerint javítsa, vagy alakítsa át. »Scio enim, — úgymond — te praesertim haec *ἐπιδακτικά* splendidius formare posse, quam ego possum. Nec adeo sum stolide *φιλαρτος*, ut me anteferam tibi; novi et maciem et moestitiam meae orationis, et tuum splendorem.«⁶²⁾

Gyakran kedveskedik barátjának saját nyomtatott műveivel, verseivel, bírálatát is kikérve.⁶³⁾ Még többször közli vele, azon kor szokása szerint, a külföldről Wittenbergbe érkezett ujságlapokat,⁶⁴⁾ vagy a más úton tudomására jutott híreket,⁶⁵⁾ főleg ha ezek Magyarországra vonatkoznak.⁶⁶⁾ Melanchthon jól tudta, hogy ezek leginkább érdeklik. Mert Preysz Kristóf a kül-

⁶¹⁾ V. Ö. 1549. július 10. — VII. 429. l. És egyéb alább idézendő leveleit.

⁶²⁾ 1559. september 18. — IX. 918. l.

⁶³⁾ 1544. január 16-án küldi Aristotelesről tartott beszédjét. V. 289. l. — 1544. júliusban verseket küld. V. 447. l. — 1545. január 22-én barátai által írt verseket küld. V. 780. l. — 1545. júliusban Stigelnis verseit küldi. V. 802. l. — 1545. september 12-én saját verseit köldi. V. 849. l. — 1546. october 7-én »De forensibus actionibus« című értekezés küldi. VI. 244. l. — 1547. october 10-én Fabricius György meisreni tanító verseit küldi. VI. 698. l. — 1547. decemberben saját epigrammját küldi. VI. 759. l. — 1548. augustusban saját dolgozatát, egy görög munkáról írt magyarázatát küldi. VII. 124. l. — 1556. február 24-én prédikációkat küld. VIII. 678. l. — 1560. april 7-én krónikájának II. részét küldi. XI. 1090 l.

⁶⁴⁾ 1544. május 24-én. IV. 826. l. — 1545. octóber 7-én VI. 224 l.

⁶⁵⁾ 1544. april 4-én. V. 82. l. — 1544. nov. 26-án. V. 540. l. — 1545. július 5-én. V. 802. l. — 1546. augustus 20-án. VI. 218. l. — 1546. sept. 2-án. VI. 229. l. — 1546. nov. 6-án. VI. 264. l. — 1547. sept 6-án. VI. 674. l. — 1537. oct. 10-én — VI. 698. l. — 1548. május 9-én. VI. 902. l. — 1548. augustusban. VII. 128. l. — 1559. sept. 4-én. IX. 911. l.

⁶⁶⁾ 1546. július 10-én. VI. 188 l. — 1546. július 14-én. VI. 197. l. — 1556. június 1-én VIII. 774. l. És fönnebb idézett levelekben.

földön sem feledkezett meg honáról, s figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket. És Melanchthon nem egyszer látta magát utasítva szelíd vigasztalásaival enyhíteni a mély fájdalomat, melyet barátjának a haza szerencsétlenségei okoztak.

»Ex literis tuis, — írja neki 1547. január 19-én — et amicorum sermone intelligo, quod magno in luctu et moerore es, propter Patriae calamitates . . . Praeparemus animos ad ferendas tales poenas, et sciamus interim mansuram esse Ecclesiam Dei et propter hanc haec studia nostra colenda esse.«⁶⁷⁾

És három évvel utóbb. »Video, quanto in luctu verseris, cum propter domestica funera, tum propter patriae calamitatem, et dolore tuo afficior ipse. Sed tamen nolo te, mi Christophore, de Republica desperare . . .«⁶⁸⁾

Melanchthon leveleiben irodalmi, politikai és vallási⁶⁹⁾ ügyek mellett, saját magán viszonyait, családi bajait és szenvedéseit is föltárja a jó barát őszinte szívének.⁷⁰⁾

A két tudós férfiú családja között is benső viszony állott fönn. Preysz ifjúkori barátja és egy ideig tanártársa volt Sabinusnak, ki Melanchthon kedvencz leányát, Annát, nőül bírta.⁷¹⁾

És Preysz, midőn 1544. elején leánya született, Annát kérte föl a keresztanyai tiszt elvállalására, a mely figyelmet Melanchthon meleg szavakkal köszöni.⁷²⁾ Viszont Melanchthon többször kéri Preyszt, hogy vejét Sabinust tettel és tanácscsal támogassa.⁷³⁾ Midőn pedig Annát 1547. elején kora halál elra-

⁶⁷⁾ VI. 366. l.

⁶⁸⁾ 1550. october 29-én. VII. 683. l. — V. Ö. 1544. april 4 és 1548. martius 8-iki leveleit. V. 85. és VI. 426. ll.

⁶⁹⁾ A protestansok körében fölmerült vallási küzdelmekről ír 1544. május 24-én. IV. 826. l. — 1546. aprilban. VI. 107. l. — 1547. augustus 1-én. VI. 323. l. És a fönnebb idézett levelekben.

⁷⁰⁾ 1546. július 10-én. VI. 188. l. — 1547. augustus 9-én. VI. 625. l. — 1548. september 4-én. VI. 671. l. — 1549. július 10-én. VII. 429. l. — 1556. július 6-án VIII. 793. l.

⁷¹⁾ Sabinus 1538—44. Odera melletti Frankfurtban, utóbb Königsbergben volt tanár.

⁷²⁾ 1544. april 4-én. V. 85. l.

⁷³⁾ 1544. június 16-án írja: »Meos tibi commendo et consilio

gadta, a lesújtott atya érzékeny szavakban fejezi ki hálóját a részvétért, melyet barátja tanúsított.⁷⁴⁾ Egy más alkalommal pedig köszönetet mond azon figyelemért, melyet unokái, Sabinus gyermekei, irányában bizonyít.⁷⁵⁾

Nem csekélyebb érdeklődést mutatott Preysz családja iránt Melanchthon is.⁷⁶⁾

A két jó barát nem elégedett meg azzal, hogy leveleik útján érintkezzenek; többször személyesen látogatták egymást.⁷⁷⁾

Eközben Preysz Kristóf irodalmi téren is érvényesítette tehetségeit.

1554-ben Cicero életéről és Cicero utánzásáról szóló akadémiai beszédét készült közrebocsátani. A kéziratot bírálat végett, megküldötte Melanchthonnak. Ez hízgelően nyilatkozott a két dolgozat értékéről, és szerzőjüknek azon esetre, ha Wittenbergben öhajtaná kinyomatni, készségesen felajánlotta szolgálatait.⁷⁸⁾ Preysz Bázelen talált kiadót, és Melanchthon szíveségét más irányban vette igénybe.

Szándéka lévén Cicero életíratát Coszzielicz János szirádiai vajdának ajánlani, azon kéréssel fordult Melanchthonhoz, hogy a lengyel főúrhoz intézendő ajánló-levelet, mely a

tuo regendos et tegendos.« V. 288. l. — És 1544. nov. 26-án. V. 540. l. 1545. martius 12-én. V. 701. l. 1545. september 12-én. V. 849. l. 1547. october 16-án. VI. 702. l.

⁷⁴⁾ 1547. ápril 15-én. VI. 468. l.

⁷⁵⁾ 1556. január 24-én köszöni a Preysz által a gyermekeknek küldött ajándékokat. VIII. 678. l.

⁷⁶⁾ 1550. június 19-én és 1551. május 1-én részvétét tolmácsolja Preysz nejeinek betegeskedése alkalmából. VII. 612. és VIII. 77. ll. — 1550. october 29-én egy Preysz családjában történt haláleset fölött fájdalmat érez. VII. 683. l. — 1551. június 4-én szerencsét kíván Preysz családjának. VIII. 302. l.

⁷⁷⁾ Melanchthon 1545. martius 11-én írja, hogy ha ideje engedi, húsvétkor meglátogatja leányát Königsbergben és Preyszt Frankfurban V. 701. l. — 1547. ápril 8-án. írja Preysznak, hogy készül látogatására. VI. 479. l. — 1549. július 30-án és 1556. február 24-én említést tesz arról, hogy öt Preysz közelebb meglátogatta. VII. 440. és VIII. 678. ll.

⁷⁸⁾ 1554. september 6-án. VIII. 347. l.

munka élére helyeztetnék, ő írja meg. Melanchthon csakhamar teljesítette e kérelmet⁷⁹⁾ és megírta az ajánlólevelet, azonban nem a maga, hanem a szerző nevében,⁸⁰⁾ és így jelent meg az nyomtatásban is.⁸¹⁾

Preysz két dolgozata, egy kötetbe foglalva, 1555. mártius havában jelent meg. Címe:

»M. T. Ciceronis vita, et studiorum rerumque gestarum historia, ex eius ipsius libris, testimoniisque potissimum observata, atque conscripta. Per Christophorum Preyss Pannonium.

Item

Oratio, de imitatione Ciceroniana, eodem autore.«

A Lucius Lajos bázeli nyomdász által csinosan, erős papíron, tiszta betűkkel kiállított, 16-od rétű munka első részét, a 132. lapra terjedő életíratot, megelőzi Peucer Gáspárnak — Melanchthon és Preysz közös barátjának — az olvasóhoz intézett versezete és a Coszcielsicz Jánoshoz intézett ajánlólevél.

A második dolgozat 101 lapot foglal el. Megelőzi azt a Coszcielsicz János testvéréhez, András loncici vajdához intézett ajánlólevél.⁸²⁾

Ezen munka, melynek hazai könyvtárainkban egy példányát sem találtam⁸³⁾, magasabb tudományos jelentőséggel nem bír ugyan, de szép nyelve és meleg hangja kedvező fogadtatást biztosítottak részére azon korban, mely az alaki előnyöket mindenekfelett becsülte.

És csakugyan jó keletnek örvendett. Melanchthon már kevés héttel megjelenése után azon örvendetes hírrel lepte meg

⁷⁹⁾ 1554. június 29-én írja: »Tuam Praefationem his diebus scribam.« VIII. 314. l.

⁸⁰⁾ Melanchthon 1555. május 20-án írja ezen ajánlólevélről: »Tuo nomine a me scripta.« VIII. 486. l.

⁸¹⁾ Megjelent Melanchthon leveleinek gyűjteményében is, 1554. novemberről keltezve. VIII. 378. l.

⁸²⁾ A beszéd két kérdést tárgyal: »An omnino imitationi operanda danda?« És »Quinam sunt potissimum imitandi?«

⁸³⁾ Én a bécsi császári könyvtár példányát használtam.

barátját, hogy a Wittenbergbe küldött példányok mind elfogytak.⁸⁴⁾

Preysz, úgy látszik, személyesen óhajtotta művét bemutatni a lengyel főuraknak, kiknek neve alatt közrebocsátotta. Melanchthon külön levélben magasztalásokkal halmozva el, melegen ajánlotta őt a szirádiai vajda figyelmébe és pártfogásába.⁸⁵⁾ Mily eredményes? nem ismeretes.

Négy évvel utóbb Preysz ismét egy rhetorikai munkát óhajtott közrebocsátani, és újra Melanchthonhoz fordult, azon kéréssel, hogy becsét egy általa Zsigmond brandenburgi örgrófhoz intézendő ajánlólevéllel emelje. Ez elkészült.⁸⁶⁾ De vajjon a munka megjelent-e, s ha igen, mi volt czíme? nem tudjuk meghatározni.

Csak némely verseiről van még tudomásunk, melyek mások munkáihoz csatolva, láttak napvilágot.⁸⁷⁾

Preysz 1559-ben elhagyta, előttünk ismeretlen okból, Frankfurtot. Egy ideig azon gondolattal foglalkozott, hogy a lipcei főiskolán vállal tanítói hivatalt, hová Camerarius Joachimnak, az

⁸⁴⁾ 1555. május 20-án fölhívja, hogy példányokat küldjön. VIII. 486. l.

⁸⁵⁾ 1555. június 1-én írja: »Oro, ut eum completaris, praesertim cum non, ut multi, siue naturae viribus tantum pueriles artium libellos didicerit, sed et ingenio valeat, et eruditione instructus sit . . . et singularis sit in ipsius scriptis in versu et soluta oratione splendor et suavitas. Haec bona ornat integritate vitae, iustitia, modestia, et omnibus virtutibus, quas vox divina flagitat. Quare, ubi hunc Christophorum vel coram, vel ex scriptis nosse ceperis, suo iudicio diliges.« VIII.

⁸⁶⁾ 492. l. 1559. september 18-án küldi meg. »Edes autem — írja — vel meo, vel tuo nomine, vel novam compones, seu meo, seu tuo nomine edendam. . . Ea libenter tibi gratificor.« IX. 918. l. — Az ajánlólevél megjelent Melanchthon levelei között. Magasztalja Zsigmond őseit a tudományok bőkezű pártfogásáért. Buzdítja példájok követésére. »Profuturus est autem hic labor viri clarissimi, eruditione et virtute praestantis Christophori Pannonii ad eloquentiae exercitia.« Fogadja tehát kegyesen »librum quem offert.« IX. 936. l.

⁸⁷⁾ »Elegia ad Dominum Nicolaum Perenottum a Grauvella« megjelent Paradini »De antiquo Burgundiae statu.« (Bázel. 1549.) czímű munkája mellett. Trotzendorf »Methodus doctrinae christianae művének 1570-iki görliczi kiadása mellett is vannak töle versek.

ő és Melanchthon közös barátjának jelenléte vonzotta.⁸⁸⁾ Azonban e terv megghiúsult, és Olmützbe tette át lakását, hol a város syndicusává választatott.⁸⁹⁾ 1565-ig tartózkodott itt. A város ügyeiben többször megjelent I. Ferdinánd király udvaránál,⁹⁰⁾ kinek kegyeit annyira megnyerte, hogy általa nemesi rangra emeltetett és »springenbergi« melléknévvel diszítettett föl.⁹¹⁾

1565-től 1580-ig hasonló minőségben, mint syndicus, Thorn városában működött. De élte alkonyán visszatért ifjúságának vágyaihoz és férfikorának kedvelt foglalkozásaihoz. 1580-ban Königsberg főiskoláján elnyerte a retorika tanszékét, melyet még egy évtizeden át foglalt el, míg 1590. april 9-én a halál végét vetett negyvenéves nyilvános pályájának és tevékeny életének.⁹²⁾

Mily tekintély környezte őt a németországi tudományos világban, hirdeti Trotzendorf, Melanchthon, Sabinus, Peucer⁹³⁾ és mások barátsága, melylyel megtisztelték.

Egy vers, mely Trotzendorf-ot énekel meg, ennek tanítványáról Preysz Krisztfórról is megemlékszik; a tanítványt nem kevésbé magasztalja mint a tanítót.

»Christophorumque sibi numero delegit ab omni
Cui cognomen Pannonis ora dedit.
Qui post Francforti fuit avocatus ad urbem,
Quam juxta rapidis Odera transit aquis.

⁸⁸⁾ Jöcher i. h. Melanchthon már 1559. september 4-én így czímezi levelét: »Clarissimo viro, eruditione, prudentia et pietate praestanti, Christophoro Pannonio, in urbe Moravica Julio Monte, fratri suo charissimo.« IX. 911. l.

⁸⁹⁾ Ezzel sűrű levelezésben állott. Camerariusnak 1595-ben Frankfurtban kiadott levelei között négy találtatik Preyszhoz intézve, melyek szoros barátságukról tanúskodnak. 505—510. ll.

⁹⁰⁾ Jöcher i. m. Melanchthon már 1560. april 7-én szerencés sikert kíván neki azon alkalomból, midőn Preysz a város megbízásából Ferdinándhoz követségbe megy. IX. 1090. l.

⁹¹⁾ Ezen czímet fia is használta.

⁹²⁾ Jöcher i. h.

⁹³⁾ V. Ö. Melanchthon 1547. decembérben és 1552. december 17-én írt leveleit. VII. 759. és VIII. 1153. ll.

Nunc est Orator magnus, celeberrime Poeta,
Et canit Heroo carmina docta pede.

Tristiaque Helmrici deflevit funera versu,
Cujus nunc etiam fama per ora volat.

Quem Goldbergensis Respublica saepe requirit
Et cui par illo tempore nemo fuit.

Quemque habuit summos Trocedorfius inter amicos...⁹⁴⁾

A kitünő férfitú tudományosságának és jelentőségének örökös volt fia Bálint, ki »Valentinus Pannonius« név alatt 1588—1594. között Königsbergben az orvosi tudományok tanára és a főiskolának négy ízben rectora volt.⁹⁵⁾

V.

*Gyalui Torda Zsigmond.*⁹⁶⁾

Az erdélyi, gyalui származású T o r d a Z s i g m o n d 1515 körül született. A felsőbb tanulmányokat K r a k k ó b a n kezdette meg 1535-ben.⁹⁷⁾ Már itt kitüntette magát tudományossága által. V e r a n c s i c s A n t a l, ki ezidőben diplomatai küldetésekkel megbízva, többször megfordult Krakkóban, és öcsöce V e r a n c s i c s M i h á l y annyira megkedvelték a jeles ifjút, hogy őt többször levelekkel és epigrammákkal megtisztelték. Az egyik, — melyet Verancsics Antal leveles könyve fenntartott — ekként magasztalja őt:

Facunde, graviter, docte, Sigismunde, peroras,

Et latium pulchre fundis ab ore sonum;

Christigenumque sophos vere sancteque revelas,

Et quaeri debet, qua ratione doces?⁹⁸⁾

⁹⁴⁾ Pinzger. Valentin Friedland Trotzendorf. (Hirschberg. 1825.) 120. l.

⁹⁵⁾ Arnoldi Historia Universitatis Regiomontanae. II. 300, 406. l. Weszprémi Biographiae Medicorum. I. 141. l.

⁹⁶⁾ Ő magát majd »Sigismundus Geleus-,« majd »Sigismundus Torda-,« majd végre »Sigismundus Torda Geleus«-nak írja leveleiben.

⁹⁷⁾ »Sigismundus de Gyalw« névvel van bej gyeve a krakkói magyar bursa könyvébe. »Liber Bursae Cracoviensis.« Miller kiadása. 46. l.

⁹⁸⁾ E distichonból azt lehetne következtetni, hogy Torda Zsigmond előadásokat tartott a krakkói egyetemen.

Perge igitur, totis secure expandito campis
 Ingenium late, perge, age, curre, voles.
 Nam te jam cingit graja latiaque corona,
 Inque dies clarum Cecropis alma facit.
 Per te Marisio continget gloria major,
 Major Zamosius Chykelliusque fluet.
 Et, Sigismunde, tuo gaudebit nomine Gela
 Haud minus, Arpinum quam Cicerone suo.⁹⁹⁾

Krakkóból Wittenbergbe vonzotta őt ezen egyetem tanárainak nagy híre; 1539-ben találjuk anyakönyvébe jegyezve.¹⁰⁰⁾

Jeles tehetségek által támogatott szorgalmát kitűnő eredmények jutalmazták. Midőn 1544 január 31-én a szépművészetek mesteri fokozatának elnyeréséért huszonkét társával versenyzett, ő állotta ki mindannyi között legfényesebben a szigorlatokat.¹⁰¹⁾ Az előadás, melyet ez alkalommal — az egyetemi szokás követelése szerint — tartott, fönmaradt. Szent-János evangéliumjának ezen mondatát »Et verbum erat apud Deum« vette föl, hogy kimutassa, mennyire hasznosak a nyelvtani ismeretek hittudományi kérdések megvilágítására.¹⁰²⁾

⁹⁹⁾ Verancsics Antalnak ezen epigrammja az 1538. január 1-én Gyulafehérvárról Tordához intézett levélhez van csatolva. »Fratris mei epigramma — írja itt — quod a summa ejus erga te benevolentia profectum est, hoc meum excitavit. Sis igitur utriusque nostrum testimonio commendatus, si modo quid ponderis in iudicio nostro esse possit; amoris certe in animo adversum te plurimum est. Quare enitere, et ad metam, ad quam dudum te accinxisti, sedulo emices, neque pallore aut vigiliis deterreare, tamen si ex adolescentia non exieris.« (Verancsics Antal összegyűjtött munkái. VI. 38. l.) Torda és Verancsics között később is szivélyes viszony állott fön. Bizonyítja ezt Verancsicsnak 1558. február 12-én Tordához intézett levele. (Ugyanott. VII. 197. l.)

¹⁰⁰⁾ »Sigismundus Geleus Transylvanus« névvel van a wittenbergi főiskola anyakönyvébe jegyezve. Révész. Történelmi Tár. VI. 218. lap.

¹⁰¹⁾ Werner György 1544. ápríl 12-én Réwai Ferencznek írja róla: »Sigismundus inter viginti septem magistros artium liberalium nuper Vitebergae promotus, ut vocant, primum locum totius academiae calculis tenuit. (Eredetije a b. Révay család stjávnicskai levéltárában.) L. Frankl. Réwai Ferencz fiainak hazai és külföldi iskoláztatása. 70. l.

¹⁰²⁾ Ki van adva Melanchthon munkái között. Címe: »Quae-

Torda nemcsak előmenetele által tüntette ki magát, kivívta társainak és tanárainak szeretetét is.¹⁰³⁾ Híre csakhamar elhatott hazájába. Két hatalmas főúr : Serédi Gáspár és Réwai Ferencz igyekeztek őt fiaik mellé nevelőül megnyerni.¹⁰⁴⁾ Azonban Melanchthon — ki élénk rokonszenvvvel viseltetett a jeles ifjú iránt — szintén mindent megtett, hogy miként már előbb Preysz Kristófot, most őt is a német tudományosságnak megtartsa.¹⁰⁵⁾ Ez sikerült is neki egyidőre. Torda nem fogadta el a

stio recitata a Magistro Sigismundo Geloo Ungaro.« Többi között így szól: »Proponam igitur quaestionem veterem et agitatam . . . de particula: *πρὸς τὸν θεόν*. Et verbum erat apud Deum. Sunt et alia in illo ipso exordio Joannis, quae sine erudita Grammatica non possent explicari, quod eo dico, ut adolescentes haec communia lingvarum studia magis aueant, quarum cognitio certo lucem multis gravissimis materiis adfert.« Zárszavai: »Defero autem hanc quaestionem in praesentia ad doctissimum virum M. Vitum Winshemium amicum meum, et rogo, ut eam seu hoc tempore, seu alio, explicet. Dixi.« Opera Melanchthonis. X. 743—45. ll.

¹⁰³⁾ Werner fönnebb említett levelében írja: »Mirifice amatur et praedicatur ab omnibus.«

¹⁰⁴⁾ Werner fönnebb idézett levelében írja: »Accepi nudius quartus a Sigismundo literas Viteberga, quibus significat, se etiamnum teneri suspensum expectatione conditionis, quam dominus Caspar Seredi ei daturum ostenderit. Sed nondum fuerunt ei reditae literae meae, quibus Magnificentiae Vestrae vocationem et voluntatem ostendi, quibus acceptis non dubito fore, quin certa incertis sit praelaturus, quamquam et hoc, quod a domino Seredi oblatum fuit, pro haud incerto videtur esse amplexus . . . Forte ea inuenietur ratio, ut Sigismundus liberis Magnificentiae Vestrae et illius nepoti communiter operam navare posset in Italia . . . Expectabo deinceps quotidie ab eo literas, et cum primum quid ab eo accepero, faciam continuo Magn. Vestram certiolem, quamquam evenire potest, ut ipsemet sit epistola, et ad Magn. Vestram prius, quam ad nos perveniat. Nam ei etiam compendia, quae per Silesiam ad arcem Magnif. Vestrae Scelabynam sequeretur, ostendi.« És ugyancsak Werner 1544. május 4-én Réwai Ferencznek írja: »Sigismundus a Gyalw nondum mihi quiquam rescripsit ad vocationem, quae Magnif. Vestrae iustu facta est, et ex eo propemodum eam in spem venio, ut mihi ipsumet potius, quam literas eius exspectandas esse existimem.« (Idézett helyen.)

¹⁰⁵⁾ Melanchthonnak 1544. martius 25-én a krakkói kapitányhoz intézett levelében említi róla: »Fui ei hortator, ut redeat in Germaniam, ubi et parentibus et sibi nihilum aliquem inueniet.« V. 713. l.

két főúr hízelgő és előnyös ajánlatait. A következő év tavaszáig Wittenbergben maradt, s akkor szoros baráti viszony fejlődött ki a magyar ifjú és Melanchthon között.¹⁰⁶⁾ De barátsága és az általa kilátásba helyezett szép jövő varázsa nem volt képes őt visszatartani.

A gyermeki szeretet kötelességei vonzották szülőföldjére. Szülői még életben voltak, s oly helyen laktak, hol a török foglalás veszélylyel fenyegette biztonságukat. Szándéka volt tehát őket fölkeresni és biztos helyre vinni, Lengyelországba, hol Tarnowski birtokain szíves fogadtatásra számított.¹⁰⁷⁾

Melanchthon fájdalommal látta őt távozni. »Sigismundus Gelous noster — írja barátjának Camerariusnak — quod faustum et felix sit, proficiscitur in patriam, cujus discessus geminum mihi dolorem affert. Nam et divelli a me *παρῆστατην* doleo, et ipsi in tam luctuoso patriae bello non possum non metuere... Nunc opto, ut Sigismundum servet filius Dei, Dominus noster Jesus Christus, quem invocat vera pietate.«¹⁰⁸⁾

Óhajtotta őt útjában Lipcséig kísérni; de ügyei által akadályozva,¹⁰⁹⁾ arra szorítkozott, hogy őt Tarnowski krakkói kapitányhoz — ki egykor Szapolyay Jánost is vendégszeretében részesítette — és Perényi Péterhez intézett ajánlólevelekkel lássa el, melyekben jeles tulajdonait és erényeit melegen kiemeli.¹¹⁰⁾

¹⁰⁶⁾ Bizonyítja ezt Melanchthonnak 1545. martius 22-én Camerariushoz intézett, alább idézendő levele.

¹⁰⁷⁾ Melanchthon 1545. martius 25-én Tarnovszki krakkói kapitánynak írja róla: »Redit in patriam, ut si possit, parentes inde traducat in vicinam Poloniam, quibus hospitium in tua ditione praeberi aliquantisper petit... Propter virtutem tuam, et propter viciniam ad te confugiendum esse censet.« V. 713. l.

¹⁰⁸⁾ 1545. martius 25-én. Ugyane levélben olvassuk: »Pro vino misso gratias tibi ago; Sigismundus in hac urbe non aliud iudicat esse *λαρωτερον*.« Miből következtethetjük, hogy Torda gyakran vendége is volt Melanchthonnak. V. 708. l.

¹⁰⁹⁾ »Cum quo — írja Camerariusnak a fönnebb idézett levélben — certe excurrem, nisi aulicis compedibus retinerer.« V. 708. l.

¹¹⁰⁾ Tarnowskihoz intézett, fönnebb említett levelében írja: »Eruditio Sigismundi magno ornamento poterit esse alicubi scholae, ubicunque erit.« V. 713. l. És Perényihez 1545. martius 27-én in-

Torda nem vette igénybe ezeknek kegyeit. Magyarországra érkezvén, lemondott tervéről és nem ment Lengyelországba. Elfogadta Réwai Ferencz meghívását, és fiait előbb a bártfai iskolába, majd Páduába kísérte. Az olasz főiskolán is, szónoklati ügyessége, tudományossága és egy nyomtatásban közrebozsátott munkája által magára vonta a közfigyelmet. Nem kevésbbé tüntette ki magát Eperjesen, hol 1550-től 1554-ig az iskolát kormányozta.¹¹¹⁾

1554-ben elhagyta tanítói pályáját és I. Ferdinánd szolgálatába lépett. Egy ideig ipjának Werner Györgynek a felsőmagyarországi királyi jövedelmek kezelésében segéde volt, utóbb a kassai kamara elnökévé lön.¹¹²⁾

Kétségtelennek tarthatjuk, hogy Torda Melanchthonnal folytonos összeköttetésben állott. Azonban Tordának távozása után Wittenbergből (1545.) Melanchthon (ismert leveleiben) 1554-ben tesz először említést Tordáról, illetőleg egy tőle vett levélről.¹¹³⁾

1559-ben, kétségkívül Torda ajánlatára, küldött Eperjes városának tanácsa követeket Melanchthonhoz, azon kérelemmel, hogy a város részére lelkészt ajánljon.¹¹⁴⁾ Torda ugyanakkor

tézett levelében : »Cum audiam, te etiam inter classica et armorum fragorem, cum invocatione filii Dei conjungere Evangelii studium... scripsi ad te quamquam ignotus, ac te obtestor, ut hunc Sigismundum virum honestum, et non solum in lingua latina, sed etiam doctrina ecclesiastica praeclare eruditum complectaris.« V. 715. l.

¹¹¹⁾ Lásd: Réwai Ferencz fiainak iskoláztatása. 20. és kk. II. A mellékletek között Tordának tíz levele van közölve. 76. és kk. II. — Eperjesi tanítói működéséről, lásd »A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században« czínű művem. 90. l.

¹¹²⁾ Erre vonatkozó iratok a budai m. k. kam. levéltárban.

¹¹³⁾ 1554. november 18-án Camerariusnak írja : »Heri ex Pannonia a Sigismundo epistolam accepi, quam legens nobiscum deplorabis Ecclesiae calamitatem, quae tam horribiliter laceratur ingeniorum petulantia.« VIII. 372. l.

¹¹⁴⁾ 1559. ápril 6-án Melanchthon Vincentius Péternek Boroszlóba írja, hogy az eperjesi követeket hozzá küldi. Csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy a követek Tordától nem hoztak levelet. IX. 516. l. — A Tordától várt levél néhány héttel utóbb érkezett meg. Melanchthon 1559. május 7-én Chytraeusnak írja : Heri accepi literas a Sigismundo Ge-
lo quem nosti, scriptas. IX. 818. l. — 1559. május 19-én Craccoviussal

értéskette azon családí örömről, mely fiának születése által érte. Melanchthon sietett szerencsekívánatait tolmácsolni és őt állandó barátságáról biztosítani.¹¹⁵⁾

Torda Camerarius Joachimhoz, Melanchthon legbensőbb barátjához is szoros viszonyban és levelezésben állott.¹¹⁶⁾ Camerarius 1558-ban egyik fiát küldötte hozzá Eperjesre,¹¹⁷⁾ s hathatósan búzdította arra, hogy írja meg Magyarország történetét, amely feladatnak megoldására kiválóan alkalmasnak ítélte. Torda erre nem akart ugyan vállalkozni;¹¹⁸⁾ de

a szász választófejedelem tanácsosával és Baumgartennel közli a Torda által írt politikai híreket. IX. 820. l. — 1559. május 20-án Camerariusnak írja: »Hodie dimisi nuntium, qui a Sigismundo Geloo literas attulit.« IX. 821. l. — És tíz nappal utóbb ugyanannak: »Sigismundi Geloi epistolam post tuum iter allatam tibi mitto, quia eius lectionem tibi minus insuavem fore cogitabam, quam aliorum scriptorum *ννρι έπιπολαζορρωτωρ*. Demetrius, qui attulit eam, triennio fuit Diaconus in Ecclesia Bizantii, ut narrat.« IX. 826. l.

¹¹⁵⁾ 1559. május 20-án írja Tordának: »Clarissime vir et charissime frater! Non oblivione accidit, ut rarius scribam. Nam et de ingenii eruditionis, iudicii, et virtutum tuarum praestantia, et de periculis vestris saepe cogito . . . Gaudeo tibi filium natum esse, et deum creatorem generis humani oro, ut et patriam et Ecclesiam tuam domestic in protegat.« A levél ekként van czímezve: »Clarissimo viro, sapientia, eruditione et virtute praestanti Sigismundo Geloo, Praefecto Regio in urbe Eperies, fratri tuo carissimo *Καί γρησίω*.« IX. 1822. l.

¹¹⁶⁾ Camerarius 1551, 15 cal. novembris Páduából írja Crato császári orvosnak: »Cum Norimbergae essem, literae mihi allatae fuerunt a Geloo nostro scriptae, ad quas in patria postea exaravi responsionem inclusam, ut vides, tuis, Tu hanc per occasionem illi reddendam curabis.« (Joachimi Camerarii Epistolarum libri quinque posteriores. Frankfurt. 1595. 325. l.)

¹¹⁷⁾ Camerarius 1568. november 5-én Tordának Bécsből írja: »Veniam dabit humanitas tua filio meo Ludouico, qui non est obsecutus voluntati tuae, cupienti cum retinere, cum ipse quidem remanere maxime vellet, sed arbitrio alieno tunc illi fuit vivendum. Ago autem tibi ingentes gratias, quod gravissimis negotiis occupatus properantem hunc tam amanter complexus es, et benigne dimisisti.« Id. munka. 57. l.

¹¹⁸⁾ Camerarius 1552. december 15-én Nürnbergből írja Cratónak: »Accepi his diebus literas a Sigismundo Geloo, quem aliquando sum cohortatus ad componendam historiam gentis suae. Hoc onus se fene posse ille negat, tam eleganter et prudenter scripta epistola, ut

hő vágya volt B o n f i n története negyedik tizedének kiadása.¹¹⁹⁾ Ennek kéziratát, régi másolatban, Réwai Ferencz nádori helytartó bírta, kinek fiai Torda Zsigmondra bízta közrebocsátását. Ez szorgalmasan átvizsgálta, sajtó alá rendezte, és a Miksa királyhoz intézett ajánlólevelet is elkészítette.¹²⁰⁾ Oporin János bázeli nyomdász vállalkozott kiadására, miután Miksa király privilégiumot és némi előnyöket engedményezett neki.

Sokan a főúri és tudományos körökben egyaránt, feszült kíváncsisággal néztek elébe az érdekes könyv megjelenésének.¹²¹⁾ Azonban Torda, ismeretlen okból, nem elégítette ki a közzvárosozást.¹²²⁾

VI.

Dévay, Stöckel, Preysz és Torda mellett még számos magyar vett Melanchthontól leveleket és dicsekedhetett pártfogásával.

Emlékezzünk meg első sorban azokról, kik tanítványai valának.

Erdősi Sylvester Jánost, a magyar bibliafordítót, Nádasdi Tamás kegyeibe ajánlja.¹²³⁾

Harsani Istvánt, miután négy éven át Wittenbergben tanult volt és Jénába készült utazni, Stigelius jénai tanárnak magasztaló kifejezésekkel ajánlja.¹²⁴⁾

---

maxime omnium in hac parte operae praetium facturus esse videatur. Ei nunc scribere non licuit. Tu velim facias, et eum meis verbis officiose salutes « i. m. 326. l.

¹¹⁹⁾ Brenner Márton 1543-ban csak az első három tizedet adta ki.

¹²⁰⁾ Torda 1562. február 11-én Pozsonyból Nádasdy Tamás nádornak megküldi az ajánló levelet; egyúttal kérdést tesz, vajjon, nem lenne-e tanácsos Mátyás király hírének érdekében a munka kiadásáról lemondania?

¹²¹⁾ Réwai János 1562. május 22-én fölkéri Tordát, hogy mielőbb adja sajtó alá a munkát. »Sollicitamur enim a multis, et increpamur, quod opus illud tam diu suppressum teneamus.«

¹²²⁾ Windisch. Beitrag zur Lebensgeschichte des Johann Sambucus. (Ungarisches Magazin 1781. I. 419. s. kk. II.)

¹²³⁾ 1537. október 11-én. Joannem Sylvestrum etiam hominem doctum Celsitudini Vestrae commendo.« III. 417. l.

¹²⁴⁾ 1544. november 24-én van bejegyezve a wittenbergi anya-

Henckel Jánost — Mária királyné hasonnevű udvari papjának unokaöccsét — Wittenbergben támogatta és midőn hazájába visszatért Auctus- boroszlói orvostudornak ajánlja,¹²⁵⁾

Honter János — az erdélyi szászok reformátora —¹²⁶⁾ élénk levelezésben állott Melanchthonnal, kit hazájának eseményeiről és saját tevékenységéről gyakran értesített.¹²⁷⁾ Viszont 1544-ben a barátság meleg hangján írt levelet vett mesterétől. »Delector equidem — így szól többi között — benevolentia erga me tua, quoties ex literis tuis et literatis muneribus, quae misisti, cognovi. Sed multo magis laetor Ecclesiae causa te in tanta Pannoniae calamitate excitatum esse divinitus, ut Ecclesiae doctrinam et pia studia ibi instaures . . . Te equidem ex animo diligo.«¹²⁸⁾ Még nagyobb kitüntetés volt az, midőn Honternek »Reformatio Ecclesiae Coronensis ac totius Burcensis Provinciae« című munkálatához, mely 1543-ban Wittenbergben megjelent, előszót írt.¹²⁹⁾

Lippai Kristóf 1544. szeptember 26-án lépett a wit-

---

könyvbe. Melanchthon 1548. szeptember 24-én írja: »Stephanum Pannonium commendo, cuius est indoles ad virtutem et doctrinam egregia.« VII. 154. l.

¹²⁵⁾ 1539. január 20-án: »Commendo tibi hunc adolescentem, qui ait se tibi a patruo commendatum. Est ingenio bono et ad literas idoneus, et usui futurus reipublicae, cum aetate processerit . . . Rogo igitur te etiam atque etiam, ut eum adiuves . . . Disvasi ei iter in patriam, sed adolescens desiderio parentum afficitur tanto, ut retineri noluerit.« IV. 1052. l. De Henckel csakhamar visszatért. 1540. november 23-án az egyetem anyakönyvébe jegyeztette magát. Révész. 219. l.

¹²⁶⁾ Nincs bejegyezve a wittenbergi anyakönyvbe. Azonban kétségtelen, hogy itt tanult. V. Ö. Seivert. Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten. 171. l.

¹²⁷⁾ 1545. június 15-én írja egy barátjának: »In urbe Corona docti viri etiam typographicam officinam instruxerunt, et nunc excudunt graece scriptum Catechismum.« V. 771. l. 1550. november 1-én: »Heri accepi κατηχησιν graece editam et erudite scriptam in ipsa Pannonia.« (Honter kiadványáról szól.) VII. 689. l.

¹²⁸⁾ 1544. martius 12-én. V. 326. l.

¹²⁹⁾ Ezen munkálat 1542-ben Brassóban, 1543-ban ugyanott ét Wittenbergben jelent meg. V. Ö. Seivert. i. m. 179. l. Az előszó kiadatott Melanchthon leveleinek gyűjteményében is. V. 172—4 ll.

tenbergi főiskolába. Melanchthon felkarolja őt és segélyezés végett egyik rokonának ajánlja.¹³⁰⁾

Nemesváthi Niceus Pált, midőn 1553-ban Wittenbergből,¹³¹⁾ lelkészi állomásának elfoglalására Körmöczre utazik, a városi tanácshoz intézett ajánlólevéllel látja el.¹³²⁾

A körmöczi Rubigallus Pál 1536—45. között tanult Wittenbergben, s itt »Hodoepericon itineris Constantinopolitani« című útleírást bocsátott közre. A hazájába visszatérőnek Melanchthon ajánlólevelet állított ki.¹³³⁾ Rubigallus utóbb Selmecezen lelkész lett, s innen is többször fölkereste Melanchthont leveleivel.¹³⁴⁾

Scipio Pál¹³⁵⁾ 1537—38-ban volt Melanchthonnak tanítványa, s ez őt érdemesnek tartotta arra, hogy részére Werner György sárosi kapitány pártfogását és segélyezését biztossítsa.¹³⁶⁾

Scherer Salamont 1555-ben ajánlja segélyezés végett a bártfai tanácsnak.¹³⁷⁾

Szent-Erzsébeti Mártont Melanchthon 1546-ban pártfogójának Schaller Quirinus selmeczi polgármesternek ajánlja.¹³⁸⁾

Trugnitius (vagy Drugnitius) János körösi származ-

¹³⁰⁾ 1546. hó és nap megjelölés nélkül. VI. 278. lap.

¹³¹⁾ Bartholomaeides. 153. l.

¹³²⁾ 1553. október 12-én. VIII. 162. l.

¹³³⁾ Az 1536/7-iki iskolaévben van az egyetem anyakönyvébe jegyezve. Révész i. h. 217. l. — Melanchthon ajánlólevele kelt 1545. martius 27-én és említést tesz Rubigallusnak »Iter Byzantium«-áról. V. 750. l.

¹³⁴⁾ Melanchthon 1550. martius 17-én említi, hogy Rubigallustól Selmeceztől levelet vett. VII. 560. l.

¹³⁵⁾ Ily nevű ifjú nincs az egyetem anyakönyvébe jegyezve.

¹³⁶⁾ 1537. január 1-én és 1538. február 12-én. III. 233. és 487. ll.

¹³⁷⁾ 1555. apr. 13-án van bejegyezve. Révész. 224. l. Az ugyanazon évben írt levél eredetije a pesti evaug. convent levéltárában.

¹³⁸⁾ Martinus a S. Elisabeth. 1545. október 14-én van bejegyezve az anyakönyvbe. Révész. i. m. 221. l. Melanchthon levele kelt 1546. február 16-án. VI. 50. l.

zású ifjú 1555. tavaszán jött Straszburgból, hol három éven át tanult, Wittenbergbe. Melanchthon saját házába fogadta és minden szükségességekkel ellátta. De egy hónap letelte után azon meggyőződésre jutott, hogy nem bír oly alapos előismeretekkel, melyeket az egyetemi tanulmányok követelnek. E miatt ajánlólevelekkel ellátva, hazabocsátotta.¹³⁹⁾

Wagner Bálint 1542. tavaszán mint brassói lelkész jött Wittenbergbe.¹⁴⁰⁾ Célja volt az erdélyi szász egyházak és a németországi protestánsok között szoros kapcsolatot hozni létre. Csak rövid ideig tartózkodott itt, és Szászország többi nevezetesebb egyházait is meglátogatta.¹⁴¹⁾ Bizonyára ő volt az, ki Honternek »Reformatio Ecclesiae Coronensis« című egyházszervezeti munkálatát, mely 1543-ban, Melanchthon előszavával ellátva, Wittenbergben megjelent, közrebocsátotta, hogy az erdélyi szász egyházak hitvallását és szervezetét Németországban megismertesse.¹⁴²⁾

A mesteri fokozatot is elnyerte, s ez alkalommal nyilvános előadást tartott, melyben fejtegette, mikép egyeztethető meg Jézus Sirák könyvének azon mondata: »Fides in aeternum sta-

¹³⁹⁾ 1555. július 25-én Nádasdy Tamásnak és Collenius Máté prágai tanárnak ajánlja. VIII; 512 és 895. ll.

¹⁴⁰⁾ Révész i. h.

¹⁴¹⁾ Alább említendő előadásában mondja: »Ego, ut ostendem conjunctionem et mei animi et Ecclesiae nostrae cum vestra Ecclesia, tam longum iter feci, inde usque a veteri sede Jazygum, quos fuisse Jonun coloniam existimo.« Bizonyára Wagner Bálint az, kiről Melanchthon »1543. táján« Alesius Sándorhoz intézett levelében írja: »Hospes isthic Pannonius proficiscitur, vir doctus et honestus, Pastor Ecclesiae in urbe Corona, ut Ecclesias harum regionum audiat. Vult enim suam Ecclesiam cum nostris conjunctam et unam esse in Deo. Dedi ei pagellas nostrae proximae disputationis. V. 174. l. És Cameraarius Karlovicz Kristófnak, Lipséből (év nélküli:) 10 cal. martii kelt levelében írja: »Dedi autem hanc (epistolam) homini pio et erudito Coronae, qui ex Transylvania, itinere longo ac periculoso, advenit, ut cum Philippo Melanchthone certis de negotiis colloqueretur. Mihi vir egregius visus est.« (L. Camerarii Epistolae. 14. l.)

¹⁴²⁾ V. Ö. Scivert i. m. 179.

bit» és szent Pál nyilatkozata: »Dilectio non excidit, cognitio autem cessabit.«¹⁴³⁾

Végre Melanchthon leveleiben három magyarországi tanítványáról tesz említést, kiket közelebről nem ismerünk. Kettőt csak keresztnevén, Josephus Pannonius¹⁴⁴⁾ és Valentinus Pannonius¹⁴⁵⁾, nevezi, a harmadikat »jász ifjúnak« mond.¹⁴⁶⁾

Hasonlag nem ismerjük azon magyar ifjak neveit sem, kiknek részére, midőn Wittenbergből, tanulmányaik befejezte után, hazájokba utaztak, 1559. szeptember 1-jén meleg hangon írt nyílt ajánlólevelet állított ki. Ebben hatályosan ajánlja őket a hatóságok figyelmébe, kiemelvén azon érdemeket, melyeket a magyar nemzet, a török ellen küzdve, a kereszténység körül szerzett.¹⁴⁷⁾

Végre megemlítjük, hogy Melanchthon nem elégedett meg azzal, hogy magyarországi szegény sorsú tanítványait — miként láttuk — maga segélyezte és Magyarországon igyekezett ré-

¹⁴³⁾ Ez megjelent Melanchthon levelei között: »Quaestio proposita a Valentino Wagnero Coriniensi, de duobus dictis, quae in speciem pugnare videntur, altera Syracidis, altera Pauli.« X. 898—961 ll.

¹⁴⁴⁾ Melanchthon 1544. augusztus 30-án Bullingerhez Zürichbe írja: »Legi tuam epistolam, quam dedisti Josepho Pannonio.« V. 475. l. Talán Pesthy József, ki 1540. november 22-ére van bejegyzve. Révész. 218. l.

¹⁴⁵⁾ Melanchthon 1554. február 16-án Camerariusnak Lipcsébe írja: »Adducemus nobiscum Valentinum Pannonium, qui nuper istice te quaeavit.« VIII. 225. l. Talán »Valentinus Klybnich ex montanis Hungariae«, ki 1550. augusztus 5-ére van bejegyzve. Révész. 222. l. Vagy talán a levél hibásan van 1554-re téve, 1544. helyett és Wagner Bálintról szól, kire — mint fönnebb láttuk — a levél tartalmát alkalmazni lehetne.

¹⁴⁶⁾ 1545. március 22-én Camerariusnak írván, mennyire fájdalmas reá nézve Torda Zsigmond elutazása, megjegyzi: »Renovat mihi iter ipsius memoriam Jazygis honestissimi et ingeniosissimi adolescentis, quem dimisisse me saepe poenituit.« V. 708. l. A wittenbergi magyar tanulók névsorából nem határozhatjuk meg, ki volt ezen jász ifjú.

¹⁴⁷⁾ IX. 909. l.

szökre pártfogókat szerezni, hanem Németországban is gyűjtött azoknak javára segélyösszegeket.¹⁴⁸⁾

Melanchthon azon magyarokon kívül, kik tanítványai valának, még összeköttetésben állott Henckel Jánossal — Mária királyné ismert udvari papjával¹⁴⁹⁾ — Georgiewitz Bertalannal,¹⁵⁰⁾ Ramaschi Mátyás szebeni lelkészszel,¹⁵¹⁾ Werner Györggyel a tudós sárosi kapitány-nyal,¹⁵²⁾ Schaller Quirinus selmeczi polgármesterrel.¹⁵³⁾ Két főúrnak Nádasdy Tamásnak¹⁵⁴⁾ és Perényi Pé-

¹⁴⁸⁾ Melanchthon 1556. november 6-án értesíti Mathaesus joachimsthalai lelkészt, hogy vette a névtelen jötevő adományát, és egyúttal közli — a mellékletben, mely sajnós elveszett — »nomina Pannoniorum scholasticorum, qui pecuniam acceperunt.« VIII. 895. l.

¹⁴⁹⁾ 1533. november 20-án Hess Jánosnak Boroszlóba írja: »Salutabis meis verbis reverenter et Henckelium, eique meo nomine hos hospiter commendabis.« II. 685. l.

¹⁵⁰⁾ Ez több éven át török fogságban volt, 1544-ben Wittenbergbe jött. M. augustus 18-án írja róla: »Habui his diebus hospitem Pannonium, qui diu Constantinopoli et in Asia captivus servivit . . . Linguae eo die in mea coena erant undecim.« V. 467. l.

¹⁵¹⁾ 1543. szeptember 3-án buzdítja őt a protestans egyház fölkarolására. V. 171. l.

¹⁵²⁾ 1537. január 1-én ajánlja pártfogásába Paulus Scipio-t. És hozzáteszi. »Saepe mihi cupide audienti Paulus Scipio cum eruditionem atque eloquentiam tuam praedicat, tum verro narrat studia sua aluquandiu liberalitate tua sustentata esse . . . Gaudeo, te excellenti praeditum ingenio, et optimis artibus institutum in republica versari ubi et virtus tua illustri loco posita conspici potest, et tu de genere humano optime mereri potes.« III. 233. l. 1538. február 12-én köszöni, hogy közbenjárása fogantatos volt és válaszol levelére. III. 487. l.

¹⁵³⁾ 1546. február 16-án ajánlja neki Szent-Erzsébeti Mártont. VI. 50. l.

¹⁵⁴⁾ 1537. október 7-én ajánlja neki Dévayt és Erdősit. Köszöni neki, hogy iskolákat alapít. »Hac in re et voluntatem tuam cupientem in re praecipua bene mereri de patria, et singularem prudentiam jure probamus. Ego vero etiam omnino delector . . . Quare quod pio, et ut arbitrator, divino consilio moliris, ut ruentibus studiis operam feras, hoc institutum ne abicias . . . Cum autem tantopere faveas honestis artibus, quaeso, ut me quoque complectare inter caeteros studis os.« III. 512. lap. — 1555. július 25-én ajánlja Drugnitiust Jánost. VIII. 512. l.

ter nek¹⁵⁵⁾ magyarországi barátait ajánlotta pártfogásukba. Egyúttal megragadta az alkalmat, hogy háláját fejezze ki bőkezűségökért, melylyel a protestáns ügyet felkarolták, s őket további buzgalomra hívja fel. Végre Bártfa,¹⁵⁶⁾ Eperjes,¹⁵⁷⁾ Körmőcz¹⁵⁸⁾ városoknak lelkészeket szerzett.

VII.

Melanchthon nem elégedett meg azzal, hogy a magyarországi protestáns egyháznak nagyszámú lelkészeket és tanítókat nevelt, hogy ezen egyház érdekeinek buzgó fölkarolására minden alkalommal lelkesítette azokat, kikkel érintkezésben állott; közvetlen szolgálatot is kívánt tenni.

Midőn 1542. tavaszán a német birodalom által a török ellen megajánlott és fölfegyverzett hadak Magyarországra indultak, az ő befolyásával történt, hogy a fővezért J o a c h i m braundenburgi örgrófot, három tekintélyes protestáns prédikátor kísérte. Melanchthon maga szerkesztett részökre utasítást, melyben kötelességükké tette, nemcsak a hadsereg vallási szükségleteiről gondoskodni és a hadjárat történetét megírni, hanem azt is, hogy Magyarországon a protestantismus megszilárdítására hatni igyekezzenek.¹⁵⁹⁾

¹⁵⁵⁾ 1545. martius 7-én ajánlja neki Tordát. »Cum audiam te etiam inter classica et armorum fragorem cum invocatione filii Dei conjungere Evangelii studium, . . . scripsi ad te quamquam ignotus, ac te obtestor, ut hunc Sigismundum . . . complectaris.« V. 715. l.

¹⁵⁶⁾ Fönnebb említettem, hogy Melanchthon több levelet írt a bártfai tanácshoz, s hogy ezek elvesztek. Csak egy maradt fönn 1555-ből, melyben Scherer Salamont ajánlja segélyzés végett. (Eredetije a pesti evang. convent levéltárában.)

¹⁵⁷⁾ Az eperjesi tanács 1554. augustus 12-én vallási kérdések tárgyában fölvilágosítást kér Melanchthontól, melyet ez 1554. octóber 3-án készségesen megad. A levél és a válasz VIII. 359. és kk. ll. — 1554-ben Melanchthont fölkerlte az eperjesi tanács, hogy lelkészt szerezzen a városnak. Melanchthon buzgalommal karolja föl az ügyet és e tárgyban barátaival kiterjedt levelezést folytat. IX. 516. és 816. ll.

¹⁵⁸⁾ 1553. octóber 12-én ajánlja Nemesváthi Nicens Pált lelkésznek. VIII. 162. l.

¹⁵⁹⁾ »Instructio pro Caspare Steinbach Ministro verbi Dei ad expeditionem Turcicam.« Melanchthon levelei közt kiadva. IV. 824 — 6. ll.

Ezek: Steinbach János, Agricola János és Aman Theobald.¹⁶⁰⁾

A legjelentékenyebb közöttök Agricola János, ki eislebeni származású lévén, gyakran »Islebius«-nak neveztetik, s a protestantismus és a német tudományosság egyik legkiválóbb képviselője,¹⁶¹⁾ ki a magyarországi táborozás alatt Melanchthonnal¹⁶²⁾ és barátjával Stöckel Lénárddal¹⁶³⁾ levelezésben állott.

Miként Joachim örgróf hadjárata, úgy a kíséretében levő protestáns prédikátorok küldetése is eredménytelen maradt.

Lényegesebb és mélyebb hatású volt azon befolyás, melyet Melanchthon tanítványai, barátai és iratai által a magyarországi protestantismus kifejlődésére, az iskolaügyre és általán hazánk vallási s kultúrai viszonyaira gyakorolt.

VIII.

Melanchthon felsorolt magyarországi barátaitól gyakran vett leveleket, kik őt a fontosabb eseményekről értesítették;¹⁶⁴⁾

¹⁶⁰⁾ Steinbachot Melanchthon instructiója nevezi meg. Agricolától egy a visegrádi táborból írt — alább említendő — levelet bírunk, melyben említi, hogy vele van »Theobaldus Aman Argentinensis . . . et miles, et concionator.«

¹⁶¹⁾ Kordes külön munkában (Altona. 1817.) tárgyalja Agricola munkásságát.

¹⁶²⁾ Melanchthon 1542. július 21-én írja: »Ex Pannonia laeta seribit Islebius.« . . . IV. 845. l.

¹⁶³⁾ 1542. szeptember 12-én »ex castris juxta Vaciam« ír Stöckelnek. Örömet fejezi ki a fölött, hogy tőle levelet vett. A hadjáratban való részvételre annál szívesebben határozta el magát »cum Evangelium gratiae et gloriae beati Dei nobiscum attulerimus.« Az érdekes levélnek egykorú másolata Bártfa város levéltárában.

¹⁶⁴⁾ 1541. ápril 23-án írja: »Heri ex Pannonia literas accipi, in quibus a quodam nostro amico scribitur . . .« IV. 186. l. — 1544. május 31-én: »Heri ex Pannonia literas accipi.« V. 405. l. — 1544. szeptember 30-án: »Mitto tibi epistolam hungaricam, in qua et historias quasdam recentes Hungarorum leges.« V. 488. l. — 1545. február 23-án: »Ex Hungaria mihi scribitur.« V. 685. l. — 1545. május 22-én: »Ex Pannonia hodie literas accipi.« V. — l. 1550. mártius 17-én: »De conventu Posoniensi scripsit ad me Rubigallus.« VII. 560. l. — 1555. február 19-én: »Hodie ex Pannonia accipi fasciculum literarum.« VIII. 436. l. — 1555. június 6-án: »Ausz Hugarn hab ich glaub-

többször maga is fölkérte őket, hogy minél sűrűbben küldjék tudósításaikat.¹⁶⁵⁾ És azt, mi ekként, vagy a Magyarországból érkezett tanulók jelentéseiből, tudomására jött,¹⁶⁶⁾ sietett németországi barátaival közölni.¹⁶⁷⁾

Soraiból, midőn hazánk ügyeivel foglalkozik, benső részvét szól, melyet őszintének és szívből származottnak annál inkább tarthatunk, mert nemcsak magyarországi barátaihoz, hanem a külföldiekhez intézett levelek is tanúskodnak arról.

Legbuzgóbb szószólója volt ő annak, hogy Németország segélyére siessen hazánknak.¹⁶⁸⁾ 1541-ben az augsburgi birodalmi gyűlésen tartózkodó Luthert felhívja, hogy befolyását ez irányban érvényesítse. Komolyan megrója azokat, kik ezt szűkkeblűen meghíúsítják.¹⁶⁹⁾ És midőn a magára hagyatott Magyarországot a veszély elérte, midőn a pogány hóditó Buda ormaira feltüzi a félholdat, Melanchthont lestűjtja a fájdalom érzete. »O rem miseram! . . . — így kiált föl levelében, melyet barátjához Camerarius lipcei tanárhoz intéz. — Nostri heroes sedent domi, deliberant fortassis, si quid rei seriae agant, certant inter se libellis . . . Nostri Germani tantum de suis finibus tuendis de-

würdige Schrift.« VIII. 498. l. — 1556. octóber 27-én: »Ex Pannonia tristiores querelae scribuntur.« VIII. 891. l. — 1557. január 5-én: »Hac hora scholasticus hungarus mihi literas attulit.« IX. 14. l. 1558. szeptemberben »Mitto tibi epistolam ex Pannonia heri allatam.« IV. 634. l. stb.

¹⁶⁵⁾ 1544. mártius 12-én Honternek Brassóba írja: »Magnopere te oro, ut quoties habebis tabellarios, res vestras mihi significes.« V. 327. l. stb.

¹⁶⁶⁾ 1548. mártius 18-án írja: »Nuper huc Hungari venerunt, qui recens Budae fuerunt . . .« VII. — 1553. január 16-án: »Heri huc venerunt scholastici hungari, qui narrant . . .«

¹⁶⁷⁾ A fönnebbi jegyzetekben idézett és még számtalan egyéb levelekben.

¹⁶⁸⁾ 1541. mártius 29-én írja neki: »Res poscit, ut exercitus opponatur Turcis in Pannonia grassantibus, . . . sed ut occurratur, opus est Germanorum concordia.« IV. 142 l.

¹⁶⁹⁾ 1537. november 6-án, midőn híre jött, hogy Ferdinánd hadai a horvát határszéleken jelentékeny vereséget szenvedtek, írja: »Etsi deploro infelicitatem Ferdinandi, tamen Germanos caeteros accusandos potius esse sentio, qui propter privata odia desunt communi causae et salutis patriae.« III. 447. l.

liberant, adea virtus antiqua extincta est. . . Quotidie tam atrocitas nuntiantur de Turcarum in Pannonia furore, ut de periculis publicis et calamitate totius orbis terrarum cogitans, pene contabescam. . . Omnes concurrere et arma capere deberemus; vel si cessant nostri duces, Deus adjuvet nos, et puniat imperium Turcarum.«¹⁷⁰⁾

A szomorú valóság mellett álmokképek, jóslatok, csodaszzerű tünemények is zaklatják érzékeny lelkét. Majd azon töprenkedik, a mit 1530-ban egy krakkói csillagász a napsötédésből jövendölt, hogy Szapolyay megbukik és Magyarország a török igája alá kerül.¹⁷¹⁾ Majd, midőn értesül, hogy Magyarország bizonyos pontján a levegőben két kígyó-sereg véres csatájának voltak tanúi, ezen jelenet értelmének kifürkészésén fáradozik.¹⁷²⁾ Máskor ismét arról értésül, hogy hazánkban tizenhét egymásután következő éjjelen csillagokat láttak egymással küzdeni és mindig az győzött, a mely keletről jött. Ennek értelme nem kétséges többé előtte. »Deus adsit nobis«! kiált föl.¹⁷³⁾

És midőn kétségbeesve az emberi segélyről lemond, föl-hívja barátait, hogy Magyarország fölszabadításáért¹⁷⁴⁾ Istenhez forduljanak imáikkal.

Ezen szerencsétlen korszakban Melanchthont egyedül azon tudósítások vigasztalják, melyek Magyarországhban a protestantismus terjedését jelezik.

Már 1539. első napjaiban örvendezve írja, hogy a Tisza

¹⁷⁰⁾ 1541. október 3-án. IV. 661. ll. V. Ö. 1541. október 4-iki 1541. december 1-diki, s 1541. dátum nélküli leveleit. IV. 662, 703, 704. ll.

¹⁷¹⁾ 1530. november 13-án. II. 439. l.

¹⁷²⁾ 1555. február 19-én. VIII. 436. l.

¹⁷³⁾ 1556. októberben. VIII. 892. l. — 1537. november 25-én pedig azt írta egyik barátjának, hogy álmodta, miszerint a császár a törököt Ázsia belsejébe szállította és Nicäába egyetemes zsinatot hirdetett. III. 453. l.

¹⁷⁴⁾ 1541. ápril 5-én írja, hogy miután a török Magyarországot fenyegeti »pius omnes decet precari, ut Deus miseris Ecclesiis servet, ac defendat.« IV. 155. l. És 1556. szeptember 26-án: »Ut Deus reprimat Turcas, orandus est.« VIII. 539. l.

vidéken, a török által meghódított részeken, Erdélyben és az oláhok között is az új tan hívei szaporodnak.¹⁷⁵⁾

1541-ben pedig tudósítja barátait egy Budán működő, s ép oly buzgó, mint eszélyes protestáns hírnök működéséről. Ez tanait terjesztve egyúttal intette követőit, hogy zavarok és lázongásoktól tartózkodva, a török hatalomnak hódoljanak meg. A basa maga elé idézte és értesülni kívánt az általa hirdetett új vallás hiteleiről. S midőn a praedicator különösen azt hangsúlyozta volna, hogy vallásának egyik főelve: a hatalom iránti engedelmesség, — a basa nagyon meg volt vele elégedve s megjegyzé: »Ha ilyenek lettek volna mindig a keresztény papok, a török uralom nem emelkedett volna ily hatalomra. Imádkozzék és óvakodjék a többi keresztény papok társaságától.«¹⁷⁶⁾ A praedicatort bántatlanul elbocsátotta. És a budai protestáns község csakhamar számos tagokat számított.¹⁷⁷⁾

Általán vallási tekintetben a törökökkel meg voltak elégedve; mert a protestáns praedicatorok munkásságát egyáltalán nem gátolták, sőt azok gyakran a török hatóságok pártfogásában részesültek.¹⁷⁸⁾

¹⁷⁵⁾ 1539. január 8-án. III. 629. l.

¹⁷⁶⁾ 1541. szeptember 6. IV. 652. l.

¹⁷⁷⁾ 1550. szeptember 3-án írja: »Budac in Pannonia Ecclesia puram Evangelii vocem audit, magna frequentia, et habet Halyconia. Idem fit in multis aliis Pannoniae urbibus.« VII. 655. l. — És 1550. szeptember 29-én: »Vox Evangelii in Hungaria late propagatur, et in ipsa Buda frequens Ecclesia est, quae incorruptam vocem Evangelii audit.« (VII. 665. l.)

¹⁷⁸⁾ 1544. május 31-én írja, hogy Magyarországból érkezett jelentések szerint »mediocriter propagari Evangelium passim in Hungaria, cum in iis locis, quae tenent Turci, tum in reliquis, quae nondum occuparunt, ac scribunt pii se gratulari, sibi hanc consolationem, quod in ruina regni politici, tamen discant veram invocationem Dei« V. 405. l. — És 1544. június 15-én: »Praefecti Turcici concedunt in Hungaria populo, ut vocent Pastores Ecclesiarum suo iudicio, et multi vocantur, qui pure docent Evangelium. Ac praefecti securitatem ipsis promittunt.« V. 771. l. — 1555. február 19-én: »Ecclesias recte docentes sub Turcis in Pannonia, Dei beneficio, et concordēs et tranquillās esse.« VIII. 435. l.

Csak egyszer érkeztek kedvezőtlen hírek. A budai basa 1544. elején négy papot bilincsekbe verve Konstantinápolyba hurczoltatott.¹⁷⁹⁾

Annál gyakrabban adott Melanchthonnak panaszokra okot I. Ferdinánd király. Midőn 1549-ben először tett kísérletet a magyarországi protestánsokat a katholika egyházba visszavezetni,¹⁸⁰⁾ csak azon tudósítások nyugtatták meg Melanchthont, melyek a magyarországi protestánsok állhatatosságáról érkeztek, s belőle azon észrevételt csalták ki »Hi sunt firmiores, quam nos Germani.«¹⁸¹⁾

Később híreket vett, hogy az ellenformátori törekvések szünetelnek;¹⁸²⁾ míg 1559-ben Oláh Miklós vallási buz-

¹⁷⁹⁾ 1544. május 1-én írja: »In Hungaria multae Ecclesiae pieae constituuntur, sed Bassa Budensis recens quatuor sacerdotes capi jussit et Constantinopolim mitti.« V. 375. l.

¹⁸⁰⁾ 1549. január 15-én írja: Rex Ferdinandus in Pannonia proposuit Ecclesiis, quae nobiscum sentiunt, eundem librum (Augustanura) sed nequaquam receptus est. Discessit igitur rex minitans atrociam.« VII. 311. l.

¹⁸¹⁾ 1549. februárban. VII. 339 és 330. ll.

¹⁸²⁾ 1549. november 16-án írja: »Rex Ferdinandus duos italicos Episcopos misit in oppida metallica Panoniae, ad turbandas Ecclesias, in quibus sonat vox Evangelii. Sed consensu communi confessio eis exhibita est, et denuntiatur, ne hunc consensum Ecclesiae turbarent; ita illi rursus discesserunt.« VII. 505. l. — 1550. május 7-én. »In Hungarn sind durch Gottes Gnaden di Kirchen da reine Lehr ist, in guten Stand und Frieden, und haben die Bergstädt und Hern dem König auf dem Tag zu Presburg diese Antwort die Religion belangend geben, dasz sie in christlicher Lehr gleichlautend mit der sächsischen Confession kein Aenderung zu machen gedenken.« VII. 592. l. 1554. június 13-án: »Nun hatten die Bischoff in Hungarn ein Verfolgung unserer Kirchen angefangen, davon die Städt in Siebenbürgen bei dem König geklagt haben. Darauf hat der König Ferdinandus den Bischoffen geboten, dasz sie die Kirchen in dieser Lehr, wo sie jetzund lehren gleichförmig der sächsischen Nation, nicht verfolgen sollen, und lässt ihnen der König auch Frieden.« VII. 327. l.

galma¹⁸²⁾ aggodalmakkal tölti el, s méginkább a belviszályok, melyek a protestánsokat zaklatták.¹⁸⁴⁾

FRANKL VILMÓS.

---

¹⁸³⁾ 1559-ben írja: »Der Bischoff zu Gran in Ungarn fordert, aus Bewilligung Kaisers Ferdinandi alle Bischöffe und Pfarhern in seinen Kreis zusammen, und welche er in Verdacht hatte, dasz sie der augsburgischen Confession anhängig wären, die verhóret er, und welche durch ihr eigen Bekentnisz, oder von andern überzeugt werden, diselben jaget er von ihren Kirchenämptern, dasz also in die 300 Kirchen ihrer Seelsorger beraubt worden.« IX. 1018. l.

¹⁸⁴⁾ 1556. octóber 27-én írja: »Ex Panonnia tristiores querelae de dissidiis docentium *περι αποτο λατρειας* scribuntur quam de Turcico bello.« VIII. 831. l.
